الانبیاء احیاء یصلون فی قبورہم

الحمد للہ والمنۃ کہ درین آوان سعادت توامان رسالہ متبرکہ

مسمّٰی بہ

تبشیر الاصفیاء باثبات حیات الانبیاء

مصنفہ

مقبول بارگاہ ایزدی مولانا مشتاق احمد صاحب انبیٹھوی
چشتی صابری مصنف تسہیل المنال وغیرہ حسب الارشاد
فیض بنیاد جناب مولوی عبد السلام صاحب مفتی شملہ و جناب
پیرجی حبیب اللہ صاحب امام مسجد شملہ

سنہ ۱۳۱۰ھ

مطبع بلالی ساڈھورہ ضلع انبالہ میں چھپی

قیمت فی جلد ۳/

بسم الله الرحمن الرحیم

الحمد لله رب العلمین والصلوٰة والسلام علی رسوله سیدنا محمد وعلی آله وصحبه اجمعین دائما ابدا الی یوم الدین اما بعد سراپا قصور وملام مشتاق احمد نام حسب اصرار بعض دوستان فی اعتبار در اثبات حیات جمیع انبیا بعد از وفات لاسیما اثبات حیات افضل الانبیا سید الکائنات اشرف المخلوقات علیه وعلیهم الف الف صلوات وتحیات در ورقی چند می نگارد وهرچه بعد تفحص اخبار صحیحه وآثار قویه در فهم این احقر البریه متمکن شده است آنرا بزبان قلم بسپارد پس اولاً باید دانست که مسئله حیات انبیا متفق علیه بوده است قدیما وحدیثا مابین جمهور علما از محدثین وفقها وبجز علامه تقی الدین ابن تیمیه وتلمیذ ایشان علامه شمس الدین ابن قیم وچندی پیروان ایشان که درین زمان در بلاد هندوستان پیدا شده اند کسی عالم معتبر وفاضل مستند انکار این مسئله نکرده ونه در خلاف حق قلم بر داشته خاکسار اولا احادیث ثبوت حیات نقل میکند بعد ازان همه خدشات واعتراضات مخالفین را از بیخ وبن برمیکند بحول الله تعالی وتوفیقه فاقول

در سنن ابن ماجه در باب وفاة النبی از اوس ابن اوس صحابی رضی الله تعالی عنه مرویست [1] قال قال رسول الله صلی الله علیه وسلم ان من افضل ایامکم یوم الجمعة فیها خلق آدم وفیه النفخة وفیه الصعقة فاکثروا علی من الصلوٰة فیه فان صلوٰتکم معروضة علی فقال رجل یا رسول الله کیف تعرض صلوٰتنا علیک وقد ارمت یعنی بلیت قال ان الله حرم علی الارض ان تاکل اجساد الانبیاء انتهی درین حدیث حضرت سرور انبیا خواجه هر دو سرا صلی الله علیه وسلم ارشاد میفرمایند که روز جمعه بسیار درود بفرستید بر من در آن پیدا کرده شد آدم وهمدرین روز نفخه اولی وثانیه خواهد شد پس بدرستیکه درود شما پیش کرده میشود برمن شخصی عرض کرد چطور درود مایان نزد آنحضرت

[1] ابن ماجه صفحه ۱۱۹

پیش کرده خواهد شد حالانکه آنجناب بوسیده یعنی خاک شده باشند حضرت نبی صلی اللہ علیہ وسلم در جوابش فرمودند بدرستیکه خدا تعالی بر زمین خوردن اجساد انبیا حرام کرده است و ہمدرین صفحه در سنن ابن ماجه حدیثے دیگر از ابی الدردا صحابی رضی اللہ عنہ بتغیر یسیر ہمین معنی مے آرد و در آن حدیث این قدر جمله زیاده مروی شده است فَنَبِیُّ اللّٰهِ حَیٌّ یُرْزَقُ یعنے نبی اللہ زنده میباشد و رزق داده میشود و سند هر دو حدیث ابن ماجه مقبول و غیر مجروح ست در حدیث اول مابین صحابی و ابن ماجه چهار راوی واقع اند یکے ابوبکر ابن ابی شیبه دوم حسین بن علی سیوم عبد الرحمن بن یزید چهارم ابو الاشعث نسبت راوی دوم در تقریب کلمه صدوق نوشته و هر سه باقی را ثقه گفته و در روایت دوم مابین ابو درداء صحابی رضی اللہ عنہ و ابن ماجه شش وسائط واقع شده اند یکے عمر بن سواد دوم عبد اللہ بن وهب سیوم عمرو بن الحارث این هر سه را در تقریب ثقه گفته است چهارم سعد بن ابی هلال پنجم زید بن ایمن ششم عبادة بن نسی چهارم را صدوق پنجم را مقبول ششم را ثقة فاضل نوشته و فخر المتاخرین علامه جلال الدین سیوطی در کتاب شرح الصدور حدیث هذا را از سنن ابی داؤد و حاکم هم باین الفاظ نقل میکنند وَاَخْرَجَ اَبُوْدَاؤُدَ وَالْحَاکِمُ عَنْ اَوْسِ بْنِ اَوْسٍ قَالَ قَالَ رَسُوْلُ اللّٰهِ صَلَّی اللّٰهُ عَلَیْهِ وَسَلَّمَ اَکْثِرُوْا مِنَ الصَّلٰوةِ عَلَیَّ فِیْ یَوْمِ الْجُمُعَةِ فَاِنَّ صَلٰوتَکُمْ مَعْرُوْضَةٌ عَلَیَّ قَالُوْا یَا رَسُوْلَ اللّٰهِ وَکَیْفَ تُعْرَضُ صَلٰوتُنَا عَلَیْکَ وَقَدْ اَرِمْتَ یعنے بَلِیْتَ فَقَالَ اِنَّ اللّٰهَ حَرَّمَ عَلَی الْاَرْضِ اَجْسَادَ الْاَنْبِیَاءِ و در ترغیب و ترهیب حافظ عبد العظیم حدیث اوس بن اوس را از نسائی و ابن حبان هم اخراج کرده و سر آمد محدثین علامه شهاب الدین قسطلانی در مواهب لدنیه از بیهقی و غیره باین الفاظ روایت میکنند وَقَدْ رَوَی الْبَیْهَقِیُّ وَغَیْرُهٗ مِنْ حَدِیْثِ اَنَسٍ اَنَّ رَسُوْلَ اللّٰهِ صَلَّی اللّٰهُ عَلَیْهِ وَسَلَّمَ قَالَ الْاَنْبِیَاءُ اَحْیَاءٌ یُصَلُّوْنَ فِیْ قُبُوْرِهِمْ ۔ ترجمه ۔ روایت ست از انس رضی اللہ عنہ تحقیق رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم فرمود انبیا در قبور خود زنده هستند نماز میگذارند انتهے واز شرح الصدور معلوم میشود که علاوه بیهقی ابو یعلی و ابن منده نیز حدیث هذا روایت کرده اند عبارته هکذا وَاَخْرَجَ اَبُوْ یَعْلٰی وَالْبَیْهَقِیُّ وَابْنُ مَنْدَةَ عَنْ اَنَسٍ اَنَّ النَّبِیَّ صَلَّی اللّٰهُ عَلَیْهِ وَسَلَّمَ

قَالَ الْاَنْبِيَاءُ اَحْيَاءٌ فِی قُبُوْرِهِمْ یُصَلُّوْنَ - انتھی - و در مواہب حدیث بیہقی نقل کردہ حدیثے از صحیح مسلم آوردہ میگوید وَلَهٗ شَوَاهِدُ فِیْ صَحِیْحِ مُسْلِمٍ مِنْهَا قَوْلُهٗ صَلَّی اللّٰهُ عَلَیْهِ وَسَلَّمَ مَرَرْتُ بِمُوْسٰی وَهُوَ قَائِمٌ یُصَلِّیْ فِیْ قَبْرِهٖ - یعنی میفرمایند حضرت نبی صلی اللہ علیہ وسلم گذشتم بر موسےٰ علیہ السلام و او در قبر خود ایستادہ نماز میگذارد - انتہی - خاکسار کاتب الحروف میگوید کہ در صحیح مسلم در باب الاسرا حدیث دیگر مثبت حیات انبیا موجود است و چنانکہ این حدیث نقل کردہ صاحب مواہب بر نماز گذاردن حضرت موسیٰ علے نبینا وعلیہ الصلوٰۃ والسلام دلالت میدارد و ازان حدیث مناسک حج ادا نمودن از حضرت موسیٰ و حضرت یونس علیہم السلام ثابت میشود و ہو ہذا عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ رَضِیَ اللّٰهُ تَعَالٰی عَنْهُ اَنَّ رَسُوْلَ اللّٰهِ صَلَّی اللّٰهُ عَلَیْهِ وَسَلَّمَ مَرَّ بِوَادِی الْاَزْرَقِ فَقَالَ اَیُّ وَادٍ هٰذَا فَقَالُوْا هٰذَا وَادِی الْاَزْرَقِ قَالَ كَاَنِّیْ اَنْظُرُ اِلٰی مُوْسٰی هَابِطًا مِنَ الثَّنِیَّةِ وَلَهٗ جُؤَارٌ اِلَی اللّٰهِ بِالتَّلْبِیَةِ ثُمَّ اَتٰی عَلٰی هَرْشٰی فَقَالَ اَیُّ ثَنِیَّةٍ هٰذِهٖ قَالُوْا ثَنِیَّةُ هَرْشٰی قَالَ كَاَنِّیْ اَنْظُرُ اِلٰی یُوْنُسَ بْنِ مَتّٰی عَلٰی نَاقَةٍ حَمْرَاءَ جَعْدَةٍ عَلَیْهِ جُبَّةٌ مِنْ صُوْفٍ خِطَامُ نَاقَتِهٖ خُلْبَةٌ وَهُوَ یُلَبِّیْ قَالَ ابْنُ حَنْبَلٍ فِیْ حَدِیْثِهٖ قَالَ هُشَیْمٌ یَعْنِیْ لِیْفًا -

صحیح مسلم صفحہ ۹۴

ترجمہ - روایت است از ابن عباس رضی اللہ تعالیٰ عنہ بدرستیکہ رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم بر وادی ازرق گذشتند پس فرمودند این کدام وادی است صحابہ عرض کردند وادی ازرق است حضرت نبی صلے اللہ علیہ وسلم فرمودند گویا کہ می بینم موسےٰ علیہ السلام را کہ فرود مے آید از ثنیہ خدا تعالیٰ را لبیک میگوید - پس تر رسیدند بر ہرشا فرمودند این کدام ثنیہ است صحابہ عرض کردند ثنیہ ہرشا است فرمودند گویا مے بینم یونس علیہ السلام بن متی را بر ناقہ سرخ موی مرغول سوار شدہ و بر وے جبہ پشم است و مہار ناقہ اش از پوست خرماست لبیک میگوید انتہی - امام نووی در شرح حدیث ہذا میفرماید اگر کسے گوید باوجودیکہ حضرت موسیٰ و حضرت یونس وفات یافتہ بدار آخرت رسیدہ اند و آن دار عمل نیست - پس چہ طور حج میکنند و تلبیہ میگویند - باز در جواب این شبہہ چند جوابات ذکر میکنند یکی ازان اینکہ انبیا مثل شہدا بلکہ از شہدا افضل اند و شہدا زندہ ہستند پیش پروردگار خود پس بعید نیست اینکہ حج کنند و نماز گذارند - چنانچہ ذکر ثانی در حدیث دیگر وارد شدہ است و تقرب جویند ہر قدر کہ توانند زیرا کہ ہر چند ایشان در ظاہر وفات یافتہ اند

مگر ایشان در ہمین دنیا زندہ ہستند کہ دار عمل است و وقتیکہ دنیا فنا گردد و آخرت کہ دار جزا
است در پس وے آید عمل ہم منقطع خواہد شد۔ عبارت امام بلفظہ اینست ۔ فان قیل کیف
یحجون و یلبون وھم اموات وھم فی الدار الآخرۃ ولیست دار عمل فاعلم ان للمشائخ
وفیما ظہر لنا عن ھذہ اجوبۃ احدھا انھم کالشہداء بل افضل منھم والشہداء
احیاء عند ربھم فلا یبعد ان یحجوا ویصلوا کما ورد فی الحدیث الآخر وان
یتقربوا الی اللہ بما استطاعوا لانھم وان کانوا قد توفوا فھم فی ھذہ الدنیا التی
ھی دار العمل حتی اذا فنیت مدتھا وتعقبتھا الآخرۃ التی ھی دار الجزاء انقطع العمل انتھی
ودر مشکوٰۃ از ابی ہریرہ رض مروی ست قال قال رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم من صلی
علی عند قبری سمعتہ ومن صلی علی نائیا ابلغتہ رواہ البیہقی فی شعب الایمان
فرمود رسول اللہ صلے اللہ علیہ وسلم کسیکہ درود خواند بر من نزد قبر من می شنوم آنرا وکسیکہ
از دور فرستاد رسانیدہ میشوم آن را۔ ودر مواہب روایت سلیمان بن سحیم از شفاء
قاضی عیاض نقل میکند۔ گفت سلیمان مشرف شدم بزیارت رسول اللہ صلے اللہ
علیہ وسلم در خواب۔ عرض نمودم فرمانید کہ پیش آن حضور حاضر شدہ سلام میکنند
آنجناب سلام ایشان مے شنوند؟ فرمود بلے مے شنوم وجواب میدہم عبارتہ ہکذا
وعن سلیمان بن سحیم ما ذکرہ القاضی عیاض فی الشفاء قال رأیت النبی
صلی اللہ علیہ وسلم فی النوم فقلت یا رسول اللہ ھؤلاء الذین یاتونک فیسلمون
علیک اتفقہ سلامھم قال نعم وارد علیھم انتھی ۔ ودر الرحمۃ المہداۃ
فصل رابع مشکوٰۃ از عمار بن یاسر رضی اللہ عنہ روایت میکند۔ قال قال رسول اللہ
صلی اللہ علیہ وسلم یا عمار ان للہ عزوجل ملکا اعطاہ اللہ اسماع الخلائق کلھا
وھو قائم علی قبری اذا مت الی یوم القیامۃ فلیس احد من امتی یصلی علی
صلوٰۃ الا سماہ باسمہ واسم ابیہ قال صلی علیک فلان کذا فکذا فیصلی الرب علی
ذلک الرجل بکل واحدۃ عشرا رواہ الدار قطنی ۔ ترجمہ ۔ گفت عمار بن یاسر
کہ فرمودند رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم اے عمار از جانب خدا تعالے یک فرشتہ ایست بر قبر من

ایستاده خدا تعالی وی را بر شنوائے خلایق مقرر کرده است از وقت وفات من تا روز قیامت
پس هر یکے از امت من درود مے فرستد بر من نام فرستنده و نام پدرش میبرد و میگوید فلان
ابن فلان بر شما درود فرستاده است پس خدا تعالی عوض هر درود بر آنکس ده درود یعنی ده بار
رحمت نازل مے فرماید انتهی - و در مشکوة بحواله ابوداود و بیهقی از ابوهریره روایت میکند
قَالَ قَالَ رَسُوْلُ اللّٰهِ صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ مَا مِنْ اَحَدٍ يُسَلِّمُ عَلَيَّ اِلَّا رَدَّ اللّٰهُ عَلَيَّ رُوْحِيْ
حَتّٰى اَرُدَّ عَلَيْهِ السَّلَامَ - ترجمه نیست هیچ یکے از امت من که سلام میفرستد بر من مگر خدا تعالی
روح مرا باز میفرستد و جواب سلامش میدهم اگر کسے را ازین حدیث وهم پیدا شود که رد روح
میخواهد مفارقت جسم را و این خلاف حیات ست در ازاله این شبه علامه جلال الدین سیوطی رحمه الله
درین باب رساله مستقل نوشته پانزده جواب تحریر کرده داد تحقیق داده اند منجمله آن اجوبه دو جواب
را بلفظه نقل کردن کافی مے دانم در جواب رابع گفته لَيْسَ الْمُرَادُ بِرَدِّ الرُّوْحِ عَوْدُهَا بَعْدَ
الْمُفَارَقَةِ لِلْبَدَنِ وَاِنَّمَا النَّبِيُّ صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ بِالْبَرْزَخِ مَشْغُوْلٌ بِاَحْوَالِ
الْمَلَكُوْتِ مُسْتَغْرِقٌ فِيْ مُشَاهَدَةِ رَبِّهٖ كَمَا كَانَ فِي الدُّنْيَا فِيْ حَالَةِ الْوَحْيِ وَفِيْ
اَوْقَاتٍ اُخَرَ فَعُبِّرَ عَنْ اِفَاقَتِهٖ مِنْ تِلْكَ الْمُشَاهَدَةِ وَذٰلِكَ الْاِسْتِغْرَاقِ بِرَدِّ الرُّوْحِ
ترجمه - مراد از رد روح این نیست که بعد مفارقت جسم باز عود میکند بلکه مراد این ست که حضرت رسول الله
صلے الله علیه وسلم در عالم برزخ در مشاهده تجلیات رب الکائنات مشغول اند افاقه از انحالت
را برد روح تعبیر فرمود الوجه الخامس اَنْ يُّقَالَ اِنَّ الرَّدَّ يَسْتَلْزِمُ الْاِسْتِمْرَارَ لِاَنَّ الزَّمَانَ
لَا يَخْلُوْ عَنْ مُصَلٍّ عَلَيْهِ فِيْ اَقْطَارِ الْاَرْضِ فَلَا يَخْلُوْ مِنْ كَوْنِ الرُّوْحِ فِيْ بَدَنِهٖ - ترجمه
وجه خامس اینکه رد روح استمرار را میخواهد زیرا که هیچ زمانے خالی نیست که در اطراف زمین درود
خوانده نباشد و علامه ابوالقاسم اصبهانی در ترغیب و ترهیب خود موید معنی هذا روایتے دیگر
از حضرت انس رضی الله عنه آورده است حیث قَالَ عَنْ اَنَسٍ قَالَ قَالَ رَسُوْلُ اللّٰهِ صَلَّى اللّٰهُ
وَسَلَّمَ مَنْ صَلّٰى عَلَيَّ مِائَةً فِيْ يَوْمِ الْجُمُعَةِ وَلَيْلَةِ الْجُمُعَةِ قَضَى اللّٰهُ لَهٗ مِائَةَ حَاجَةٍ
سَبْعِيْنَ مِنْ حَوَائِجِ الْاٰخِرَةِ وَثَلٰثِيْنَ مِنْ حَوَائِجِ الدُّنْيَا ثُمَّ وَكَّلَ اللّٰهُ بِذٰلِكَ مَلَكًا يُدْخِلُ
عَلٰى قَبْرِيْ كَمَا يُدْخِلُ عَلَيْكُمُ الْهَدَايَا اِنَّ عِلْمِيْ بَعْدَ مَوْتِيْ كَعِلْمِيْ فِي الْحَيَاةِ

حدیث این جملہ زیادہ آوردہ است (اِنَّ عِلْمِی بَعْدَ مَوْتِی کَعِلْمِی فِی الْحَیَاۃِ) یعنے حضرت رسول اللہ صلے اللہ علیہ وسلم میفرمایند بدرستیکہ علم من بعد وفات من مثل علم من در حیات است و علامہ جلال الدین سیوطی رحمہ در رسالہ خود کہ برائے اثبات حیات انبیا نوشتہ اند حدیثے از ابیہریرہ رضی اللہ عنہ آوردہ اند کہ گفت شنیدم از رسول اللہ صلے اللہ علیہ وسلم کہ میفرمودند قسم بذاتیکہ روح من در دست قدرت اوست البتہ عیسی بن مریم فرود خواہد آمد و بر سر من ایستادہ ندا خواہد کرد کہ یا محمد جوابش خواہم داد و عبارتہ ہکذا وَاَخْرَجَ اَبُوْیَعْلٰی عَنْ اَبِیْ ہُرَیْرَۃَ سَمِعْتُ رَسُوْلَ اللّٰہِ صَلَّی اللّٰہُ عَلَیْہِ وَسَلَّمَ یَقُوْلُ وَالَّذِیْ نَفْسِیْ بِیَدِہٖ لَیَنْزِلَنَّ عِیْسَی بْنُ مَرْیَمَ ثُمَّ لَئِنْ قَامَ عَلٰی قَبْرِیْ فَقَالَ یَا مُحَمَّدُ لَاُجِیْبَنَّہٗ انتھی۔ و در مشکوۃ است از عائشہ صدیقہ رضی اللہ تعالی عنہا قَالَتْ کُنْتُ اَدْخُلُ بَیْتِیَ الَّذِیْ فِیْہِ رَسُوْلُ اللّٰہِ صَلَّی اللّٰہُ عَلَیْہِ وَسَلَّمَ وَاَنَا وَاضِعَۃٌ ثَوْبِیْ وَاَقُوْلُ اِنَّمَا ھُوَ زَوْجِیْ وَاَبِیْ فَلَمَّا دُفِنَ عُمَرُ مَعَھُمْ فَوَاللّٰہِ مَا دَخَلْتُہٗ اِلَّا وَاَنَا مَشْدُوْدَۃٌ عَلَیَّ ثِیَابِیْ حَیَاءً مِّنْ عُمَرَ رواہ احمد۔ ترجمہ۔ گفت عائشہ رضی اللہ تعالی عنہا داخل مے شدم در بیتیکہ رسول اللہ صلے اللہ علیہ وسلم مدفون بودند (یعنے و ابوبکر) و میگذاشتم پارچہ (یعنے چادر) خود را بدل خود میگفتم حرجے نیست کہ درینجا زوج و پدر من ہستند یعنے ضرورت حجاب شرعی نیست پس ہرگاہیکہ عمر مدفون شدند پس قسم بخدا داخل نشدم دران خانہ یعنے روضہ شریف مگر بحالتیکہ ثیاب من بر من بستہ مے بودند بوجہ حیا از عمر انتھی۔ ازین حدیث مسند احمد نہ صرف حیات سید الانبیا ثابت شد بلکہ حیات شیخین رضی اللہ عنہما ہم بثبوت پیوست۔ **تنبیہ** بدان اصلحک اللہ تعالی احادیثے کہ تا اینجا بقید کتابت در آمدند بعضے از انہا بدلالت مطابقی مثبت مدعا یعنے حیات انبیا اند چنانکہ در حدیث دوم ابن ماجہ جملہ فَنَبِیُّ اللّٰہِ حَیٌّ یُّرْزَقُ و در حدیث بیہقی جملہ اَلْاَنْبِیَاءُ اَحْیَاءٌ یُصَلُّوْنَ فِیْ قُبُوْرِھِمْ واقع است و بعض احادیث بدلالت التزامی مفید مطلب اند مثلا از حدیث اول ابن ماجہ نہ پوسیدہ شدن اجسام انبیا بعد از وفات و از یک حدیث صحیح مسلم نماز خواندن حضرت موسی و از دیگر حدیث مناسک حج گذاردن حضرت موسی و حضرت یونس علیہما السلام و از حدیث بیہقی شنیدن آن سید الانام علیہ و علی آلہ

الصلوٰة والسلام کلام زائرین آن بقعهٔ ذی احترام و از حدیث دار قطنی پیش کردن فرشته
نام خوانندهٔ درود شریف را مع نام پدرش و از حدیث مسند احمد ضرورت پردهٔ شرعی
نه فهمیدن حضرت عایشه صدیقه رضی الله تعالی عنها از قبر شریف حضرت رسول الله صلی الله
علیه وآله وسلم و قبر شریف حضرت ابوبکر صدیق رضی الله تعالی عنه و باز ضرورت پرده
دانستن وقتیکه قبر شریف حضرت عمر رضی الله عنه هم دران روضهٔ شریف مقرر شد که اینهمه
امور منجملهٔ لوازم حیات و منافی ممات اند — اگر گوئی وقتیکه اجسام مقدسهٔ انبیا زیر زمین
مدفون شدند هزارها من تراب بالای شان انداختند باز حیات و لوازمش صوم و صلوٰة و فعل
عقل نمی‌آید و شنیدن کلام و رد سلام چطور باور نموده آید و لهذا علامه شمس الدین
ابن قیم نیز در خلاف مسئلهٔ حیات انبیا همین قسم مضمون در عقاید نامهٔ خود یعنی قصیدهٔ نونیه
ادا کرده اند مثلاً میگوید - مِنْ فَوْقِهِ أَطْبَاقُ ذَاكَ التُّرَابِ ٭ وَاللَّبِنَاتُ قَدْ
عُرِضَتْ عَلَى الْجُدْرَانِ ٭ لَوْ كَانَ حَيًّا فِي الضَّرِيحِ حَيَاتَهُ ٭ قَبْلَ الْمَمَاتِ بِغَيْرِ مَا
فُرْقَانِ ٭ مَا كَانَ تَحْتَ الْأَرْضِ بَلْ مِنْ فَوْقِهَا ٭ وَاللهِ هٰذِي سُنَّةُ الرَّحْمٰنِ ٥
گویم دلیل عقلی بمقابلهٔ نص جلی و حدیث نبوی نزد علمای محققین و جمهور محدثین هرگز اعتبار را
نشاید و این چنین وهم و قیاس که فی الواقع وسواس است در بارهٔ مقام لطیفی و رفیع الشأن اجساد
سید الانام علیه وعلی آله الصلوٰة والسلام اصلاً وقعتی ندارد و شنیده باشی در حدیث
متفق علیه صحیحین وارد شده است که مرده اندرون قبر و تحت تراب آواز پاپوش های
واپس شوندگان می شنود — و در صحیح مسلم وارد شده که عمرو بن العاص صحابی رضی الله
تعالی عنه در مرض موت خود وصیت فرمودند که مرا وقتیکه دفن کنید و بر من تراب
اندازید بعد رنج شدن شتر و تقسیم بودن گوشت آن بر قبر من مقیم باشید تا با شما
انس گیرم و ببینم که چه مراجعت خواهم کرد با رسل پروردگار خود — و در مسند احمد از عمرو بن
حزم مرویست که دیدند مرا رسول الله صلی الله علیه وسلم بر قبر تکیه کرده فرمودند
صاحب این قبر را ایذا مده — و علامه جلال الدین سیوطی در شرح الصدور مینویسند —
روایت کرده است ترمذی باسناد حسن و هم روایت کرده بیهقی و حاکم از ابن عباس رضی الله تعالی عنه

کہ بعض اصحاب رسول اللہ صلے اللہ علیہ وسلم بحالت بےخبری بر قبرے خیمہ زدند ناگہان شنیدند کہ اندرون قبر شخصے سورۂ ملک میخواند و تمام کرد پس آن صحابی نزد آنحضرت صلے اللہ علیہ وسلم حاضر شدہ قصہ عرض نمودند ارشاد شد کہ این سورہ نجات دہندہ است نجات خواہد داد آن شخص را از عذاب قبر انتہی۔ بعد تسطیر احادیث اربعہ کہ یکے متفق علیہ صحیحین دوم مرویہ صحیح مسلم سیوم اخذ کردہ مسند احمد چہارم نقل نمودۂ ترمذی و حاکم و بیہقی ست از تو میپرسم کہ چون این قسم شعور و حیات نسبت عام اموات (خواہ موقت باشد یا موبد علے حسب اختلاف العلماء) از احادیث صحیحہ نزد ہمہ ایمان آرندگان بملۃ احمدیہ علے صاحبہا الصلوۃ والتحیۃ ثابت شدہ باشد باز در حیات انبیاء بعد از وفات کہ افضل اند از ہمہ مخلوقات باوجود ثبوت ارشاد سرور کائنات صلے اللہ علیہ وسلم شک آوردن و نصوص صریحہ را بوجہ مخالفت عقل ناقص خود گذاشتن از راہ راست روگردانیدن و مذہب اعتزال اختیار نمودن ست و مسلک علامہ ابن قیم و استادشان علامہ ابن تیمیہ درین مسئلہ مسلکے ست فاسد و روشے ست کاسد خاکسار این بحث را در عقایدنامہ علامہ ابن قیم چند بار مطالعہ کردہ یک حدیثے ہم موافق مدعائے شان نیافتہ است صرف دلائل عقلیہ در خلاف این مسئلہ مے آرند یا بعض احادیث متمسکہ جمہور را تضعیف میکنند والا تاویل مے نمایند فایاک ان تذہب من وراء ہذا الخیال والا تکون معدودًا من اہل الاعتزال۔ اگر گوئی ہر چند احادیث مذکورہ بر ثبوت حیات انبیاء خصوصا حیات سید المرسلین خواجہ ہر دو سرا علیہ وعلیہم صلوات اللہ تعالیٰ ناطق اند مگر وقتیکہ آحاد اند معارض نتوانند شد با آیات قطعیات مثلا اِنَّکَ مَیِّتٌ وَّاِنَّہُمْ مَّیِّتُوْنَ و کُلُّ نَفْسٍ ذَآئِقَۃُ الْمَوْتِ وغیرہا کہ مثبت وفات اند گوئیم اما اولا آیات قرآنی بر وفات وقتی و ممات عادی کہ لازم جسم انسانی ست دلالت میکنند و احادیث بعد وقوع این وفات مثبت حیات اند فلا معارضۃ بینہما کما قال الشیخ الاجل والمحدث الاکمل مولانا الشاہ عبد الحق دہلوی رحمۃ اللہ علیہ فی مدارج النبوۃ و اگر گویند کہ قرآن ناطق ست بموت آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم قال اللہ تعالیٰ اِنَّکَ مَیِّتٌ وَّاِنَّہُمْ مَّیِّتُوْنَ

جواب اوّل

ارادهٔ شنیدن اذان کردم مگر نه شنیدم وَاَخْرَجَہٗ اَبُو نُعَیْم فِیْ دَلَائِلِ النُّبُوَّةِ مِنْ وَجْہٍ
اٰخَرَ عَنْ سَعِیْدِ بْنِ الْمُسَیَّبِ قَالَ لَقَدْ رَاَیْتُنِیْ لَیَالِیَ الْحَرَّةِ وَمَا فِیْ مَسْجِدِ
رَسُوْلِ اللّٰہِ صَلَّی اللّٰہُ عَلَیْہِ وَسَلَّمَ غَیْرِیْ وَمَا یَاْتِیْ وَقْتُ الصَّلٰوةِ اِلَّا سَمِعْتُ
الْاَذَانَ مِنَ الْقَبْرِ ثُمَّ اَتَقَدَّمُ فَاُقِیْمُ وَاُصَلِّیْ وَاِنَّ اَھْلَ الشَّامِ یَدْخُلُوْنَ
زُمَرًا فَیَقُوْلُوْنَ اُنْظُرُوْا اِلٰی ھٰذَا الشَّیْخِ الْمَجْنُوْنِ — ترجمہ — وابونعیم در دلائل
النبوۃ بوجہے دیگر از سعید بن مسیب روایت کردہ کہ گفت دیدم خود را بجا لیکہ نبود
در مسجد رسول اللہ صلے اللہ علیہ وسلم کسے سوائے من و نمے آمد وقت نماز مگر کہ مے
شنیدم اذان از قبر شریف پس پیش مے شدم و تکبیر مے گفتم و نماز مے گذاردم و گروہ اہل
شام داخل شدہ میگفتند کہ ببینید این شیخ مجنون را انتہے من شرح الصدور و شیخ
المحدثین مولانا شاہ عبد الحق دہلوی در جذب القلوب مے فرماید کہ قصہ شنیدن اذان سعید
بن المسیب تا سہ روز از قبر شریف نبوی مشہور است — و در مواہب لدنیہ از شیخ
ابو العباس قسطلانی مے آرد کہ ایشان وقتے بر حضرت نبی صلی اللہ علیہ وسلم یعنے در
روضہ شریف داخل شدند حضرت نبی صلے اللہ علیہ وسلم مے فرمودند اَخَذَ اللّٰہُ بِیَدِکَ
یَا اَحْمَدُ و ہم روایتے از شیخ ابی السعود مرویست کہ گفت زیارت میکردم شیخ
ابا العباس وغیرہ صلحائے مصر را پس وقتیکہ از ہمہ جدا گشتم و بذکر مشغول
گردیدم و فتوح کار شدن گرفت نبود شیخ من بجز نبی صلی اللہ علیہ وسلم و بمصافحہ
مشرف مے شد و پس ہر نماز و نیز در مواہب از شیخ ابو العباس حرار نقل مے کند کہ داخل
شدم یکبار پیش حضرت نبی صلے اللہ علیہ وسلم یعنے در روضہ شریف پس یافتم حضرت
نبی صلی اللہ علیہ وسلم را کہ برائے اولیاء اللہ فرمان ولایت تحریر مے فرمایند و برائے
برادر من محمد ہم فرمان نوشت عرض نمودم یا رسول اللہ مثل برادر برائے من ہم مے
نویسید فرمودند آیا تو قہار شدن میخواہی کہ در لغت اندلس حارث مے گویند و ازین
معلوم شد کہ مقام ایشان دیگر بود — و ایضاً در مواہب حکایت کردہ شدہ است از سید
نور الدین الایجی کہ ایشان در بعض مواقع زیارت رسول اللہ صلے اللہ علیہ وآلہ وسلم

بانیکه رسول الله صلی الله علیه وسلم مقتول یعنی شهید شدند پسندیده تر است نزد من از خوردن قسم
یکبار بانیکه شهید نه شده اند زیرا که الله جل شانه رسول الله صلی الله علیه وسلم را نبی گردانید و
هم رتبهٔ شهادت عطا فرمود ابراهیم راوی میگوید گمان میکردند که یهود حضرت نبی صلی الله
علیه وسلم و حضرت ابوبکر رضی الله تعالی عنه را زهر خورانیده اند انتهی - و علامه جلال الدین
در انباه الاذکیا تحریر میفرمایند که در اکثر انبیا با وجود نبوت وصف شهادت هم جمع بوده
است حیث قال وَقَلَّ نبیٌّ اِلَّا وَقَدْ جُمِعَ مَعَ النُّبُوَّةِ وَصْفُ الشَّهَادَةِ فَیَدْخُلُوْنَ
فِیْ عُمُوْمِ الْاٰیَةِ - واما رابعا احادیث مثبتهٔ حیات انبیا خصوصا حیات سالار قافلهٔ

جواب چهارم

ایشان رحمة للعالمین صلی الله علیه وسلم وعلیهم اجمعین از درجهٔ احادیث آحاد گذشته
تا رتبهٔ شهرت و تواتر معنوی رسیده اند کما قال خاتم المحدثین علامه جلال الدین
سیوطی فِیْ اِنْبَاهِ الْاَذْکِیَاءِ فَاَقُوْلُ حَیَاةُ النَّبِیِّ صَلَّی اللّٰهُ عَلَیْهِ وَسَلَّمَ فِیْ قَبْرِهٖ
وَسَائِرِ الْاَنْبِیَاءِ مَعْلُوْمَةٌ عِنْدَنَا مِنَ الْاَدِلَّةِ فِیْ ذٰلِكَ وَتَوَاتَرَتْ بِهِ الْاَخْبَارُ
الدَّالَّةُ عَلٰی ذٰلِكَ - واما خامسا ثبوت حیات نبی الانبیا خواجه هر دو سرا علیه وعلی

جواب پنجم

آله من الصلوات اکملها ومن التسلیمات افضلها در مشاهدهٔ ابرار و معاینهٔ اولیاء کبار
در آمده محتاج بدلیلے و موقوف بر برهانے نمانده - در مسند دارمی مروی شده است
که سعید بن المسیب در ایام حره که یزید پلید لشکرے نامعقول برائے غارت مدینه طیبه
فرستاده بود تا سه روز در مسجد نبوی اذان و اقامت هم نشده بود و از انجا مفارق نشدند
و چون وقت نماز میرسید از قبر شریف نبوی صلی الله علیه وسلم آوازے می شنیدند
و نماز می گزاردند عبارة الدارمی هکذا اَخْبَرَنَا مَرْوَانُ ابْنُ مُحَمَّدٍ عَنْ سَعِیْدِ بْنِ
عَبْدِ الْعَزِیْزِ قَالَ لَمَّا کَانَ اَیَّامُ الْحَرَّةِ لَمْ یُؤَذَّنْ فِیْ مَسْجِدِ رَسُوْلِ اللّٰهِ صَلَّی
اللّٰهُ عَلَیْهِ وَسَلَّمَ ثَلٰثًا وَلَمْ یُقَمْ وَلَمْ یَبْرَحْ سَعِیْدُ بْنُ الْمُسَیَّبِ مِنَ الْمَسْجِدِ وَکَانَ
لَا یَعْرِفُ وَقْتَ الصَّلٰوةِ اِلَّا بِهَمْهَمَةٍ یَسْمَعُهَا مِنْ قَبْرِ النَّبِیِّ صَلَّی اللّٰهُ عَلَیْهِ وَسَلَّمَ
فَذَکَرَ مَعْنَاهُ - واین قصهٔ شنیدن اذان سعید بن المسیب از قبر شریف بطرق
مختلفه در کتب متعدده مروی شده فرمود مفخر المتاخرین علامه جلال الدین سیوطی در شرح

الصدور واخرج ابن سعد عن سعید بن المسیب انہ کان یلازم المسجد ایام الحرۃ والناس یقتتلون قال فکنت اذا حانت الصلوٰۃ اسمع اذانا یخرج من قبل القبر یعنی القبر النبوی صلی اللہ علیہ وسلم۔ ترجمہ۔ روایت کردہ ست ابن سعد از سعید ابن المسیب کہ او ملازم مسجد نبوی بود در زمان جنگ حرہ ومردمان باہم جنگ میکردند گفت سعید بن المسیب وقتیکہ ہنگام نماز میشد مے شنیدم اذان کہ از جانب قبر نبوی مے برآمد وقال الزبیر بن بکار فی اخبار المدینۃ حدثنی محمد عن عبد العزیز بن محمد وغیرہ عن بکر بن محمد انہ لما کان ایام الحرۃ ترک الاذان فی مسجد رسول اللہ صلی اللہ علیہ والہ وسلم ثلثۃ ایام وخرج الناس الی الحرۃ وجلس سعید بن المسیب فی المسجد قال فاستوحشت وکنوت من قبر رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم فلما حضرت الظہر سمعت الاذان فی قبر رسول اللہ صلی اللہ علیہ والہ وسلم فصلیت رکعتین ثم سمعت الاقامۃ فصلیت الظہر ثم جلست حتی صلیت العصر سمعت الاذان فی قبر رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم ثم سمعت الاقامۃ ثم لم ازل اسمع الاذان والاقامۃ فی قبر رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم حتی مضت الثلثۃ وقتل القوم ودخلوا المسجد وعاد المؤذن فاذنوا فسمعت الاذان فی قبرہ فلم اسمعہ۔ ترجمہ۔ روایت ست از بکر بن محمد وقت جنگ حرہ در مسجد رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم تا سہ روز اذان نشد مردمان جانب حرہ رفتند وسعید بن المسیب در مسجد نبوی نشست گفت سعید مرا وحشت پیدا شد واز قبر رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم نزدیک شدم پس ہرگاہیکہ وقت نماز ظہر رسید شنیدم اذان از قبر رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم ودو رکعت نماز ادا کردم پس از آن آواز تکبیر شنیدم وفرض ظہر خواندم پس نشستم تا آنکہ نماز عصر خواندم شنیدم اول اذان پس اقامت وبرابر ہمین طور مے شنیدم اذان واقامت در قبر رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم تا آنکہ سہ روز گذشتند وقوم مقتول شدند ودر مسجد داخل شدند ومؤذن باز رسید پس اذان گفتند بعد از آن قصدا در قبر نبوی

و فرمود آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم اِنِّیْ رَجُلٌ مَقْبُوْضٌ و صدیق اکبر رضی اللہ تعالیٰ عنہ
فرمود فَاِنَّ مُحَمَّدًا قَدْ مَاتَ و اجماع دار ندامت بر آن جوابش آنکہ آنحضرت چشید
در موت و مُرد بعد ازان زندہ گردانید حق تعالیٰ اورا چنانکہ در حدیث آمدہ است کہ من
اکرم نزد خدا کہ بگذارد مرا در قبر زیادہ بر چہل روز و نیز آمدہ است کہ خدا تعالیٰ حرام
گردانیدہ است اجساد انبیا را بر ارض پس آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم زندہ است بحیات
جسمانی دنیاوی ببدنے کہ حیات داشت و این اکمل است از حیات شہدا کہ روحانی اخروی
است انتہے ملخصا ہمچنان امام المحدثین امام ابوبکر بیہقی در کتاب الاعتقاد مے نویسند
اَلْاَنْبِيَاءُ بَعْدَ مَا قُبِضُوْا رُدَّتْ اِلَيْهِمْ اَرْوَاحُهُمْ فَهُمْ اَحْيَاءٌ عِنْدَ رَبِّهِمْ
كَالشُّهَدَاءِ ۔ و علامہ شہاب الملۃ والدین قسطلانی رحمۃ اللہ علیہ نیز در مواہب لدنیہ شبہ
ہذا را ہمین جواب نقل مے فرمایند عبارتہ ہکذا فَاِنْ قُلْتَ الْقُرْاٰنُ نَاطِقٌ بِمَوْتِهٖ
عَلَيْهِ الصَّلٰوةُ وَالسَّلَامُ اِنِّيْ اِمْرَءٌ مَقْبُوْضٌ وَقَالَ الصِّدِّيْقُ فَاِنَّ مُحَمَّدًا قَدْ
مَاتَ وَاَجْمَعَ الْمُسْلِمُوْنَ عَلٰى اِطْلَاقِ ذٰلِكَ فَاَجَابَ الشَّيْخُ تَقِيُّ الدِّيْنِ سبکی
بِاَنَّ ذٰلِكَ الْمَوْتَ غَيْرُ مُسْتَمِرَّةٍ لِاَنَّهٗ صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ اُحْيِيَ بَعْدَ الْمَوْتِ
وَيَكُوْنُ نَقْلُ الْمِلْكِ وَنَحْوِهٖ مَشْرُوْطًا بِالْمَوْتِ الْمُسْتَمِرِّ وَاِلَّا فَالْحَيٰوةُ الثَّانِيَةُ
حَيٰوةٌ اُخْرَوِيَّةٌ وَلَا شَكَّ اَنَّهَا اَعْلٰى وَاَكْمَلُ مِنْ حَيَاتِ الشُّهَدَاءِ وَهِيَ ثَابِتَةٌ
لِلرُّوْحِ بِلَا اِشْكَالٍ وَقَدْ ثَبَتَ اَنَّ اَجْسَادَ الْاَنْبِيَاءِ لَا تَبْلٰى وَعَوْدُ الرُّوْحِ اِلَى
الْجَسَدِ ثَابِتٌ فِي الصَّحِيْحِ لِسَائِرِ الْمَوْتٰى فَضْلًا عَنِ الشُّهَدَاءِ فَضْلًا عَنِ الْاَنْبِيَاءِ
وَاِنَّمَا النَّظَرُ فِي اسْتِمْرَارِهَا فِي الْبَدَنِ وَفِيْ اَنَّ الْبَدَنَ يَصِيْرُ حَيًّا كَحَالَتِهٖ فِي الدُّنْيَا
اَوْ حَيًّا بِدُوْنِهَا وَهِيَ حَيْثُ شَاءَ اللّٰهُ تَعَالٰى فَاِنَّ مُلَازَمَةَ الرُّوْحِ لِلْحَيَاةِ
اَمْرٌ عَادِيٌّ لَا عَقْلِيٌّ فَهٰذَا مِمَّا يُجَوِّزُهُ الْعَقْلُ فَاِنْ صَحَّ بِهٖ سَمْعٌ اُتُّبِعَ وَقَدْ ذَكَرَهٗ
جَمَاعَةٌ مِّنَ الْعُلَمَاءِ وَيَشْهَدُ لَهٗ صَلٰوةُ مُوْسٰى فِيْ قَبْرِهٖ فَاِنَّ الصَّلٰوةَ تَسْتَدْعِيْ
جَسَدًا حَيًّا وَكَذٰلِكَ الصِّفَاتُ الْمَذْكُوْرَةُ فِي الْاَنْبِيَاءِ لَيْلَةَ الْاِسْرَاءِ كُلُّهَا
صِفَاتُ الْاَجْسَامِ انتہی مختصرا خلاصہ ترجمہ عبارت مواہب این است و فاستکہ

از آیت ثابت ست وفات دوامی نیست تا تعارض واقع شود با حادیث مثبتۂ حیات
وحضرت نبی صلی اللہ علیہ وسلم زندہ کردہ شدند بعد وفات وبہمین سبب منتقل نشد ملک
آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم جانب ورثہ واین حیات قوی ست از حیات شہدا وبلا شبہ
ثبوت پیوستہ کہ اجساد انبیاء بوسیدہ نمیشوند وعود کردن روح در تمام اموات ثابت
ست چہ جائے شہدا فضلا عن الانبیاء البتہ در استمرار روح کلام ہست وہرگاہ ہیکہ از
دلیل سمعی حسب تصریح علماء استمرار روح در انبیاء بمشابہ حیات دنیا ثابت شد اتباعش
لازم ست ونماز گذاردن حضرت موسی علی نبینا وعلیہ السلام در قبر شاہد این مسئلہ است
زیرا کہ ادائگی نماز جسم زندہ را میخواہد وہمچنان جملہ صفات مذکورہ در انبیاء در شب اسرا
صفات اجسام اند انتہی ملخصا۔ واما ثانیا چون بالاجماع انبیاء افضل اند از شہدا پس

جواب دوم

فضیلتیکہ در شہدا خواہد بود در انبیاء بدرجۂ اولی خواہد بود وحیاتیکہ برائے شہدا از
نص کلام اللہ بطور عبارۃ النص ثابت ست برائے انبیاء بطریق اقتضاء النص ثابت
خواہد بود والا خلاف اجماع لازم خواہد آمد وبہذا صرح جمہور العلماء سیما طائفۃ المحدثین
الاتقیاء۔ واما ثالثا پس مع انکہ حیات حضرت سید الانبیاء صلی اللہ علیہ وسلم بوجہ تحقق

جواب سوم

صریح شہادت از صدمۂ مسمومیت کہ زنے یہودیہ در شاۃ مصلیہ دادہ بود از نص قطعی
وآیت قرآنی بعبارۃ النص ہم ثابت ست چراکہ در بخاری شریف از حضرت عائشہ صدیقہ
رضی اللہ عنہا مرویست کہ فرمودند حضرت رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم در مرضیکہ وفات
یافتند یَا عَائِشَۃُ مَا اَزَالُ اَجِدُ اَلَمَ الطَّعَامِ الَّذِیْ اَکَلْتُ بِخَیْبَرَ وَھٰذَا اَوَانُ
اِنْقِطَاعِ اَبْہَرِیْ مِنْ ذٰلِکَ السَّمِّ یعنی اے عائشہ ہمیشہ مے یابم الم طعامیکہ
در خیبر خوردہ بودم وحالا می یابم انقطاع رگ حیات خود ازان سم انتہی ودر مسند
احمد از عبد اللہ بن مسعود رضی اللہ عنہ مرویست قَالَ لَاَنْ اَحْلِفَ تِسْعًا اَنَّ رَسُوْلَ
اللّٰہِ صَلَّی اللّٰہُ عَلَیْہِ وَسَلَّمَ قُتِلَ قَتْلًا اَحَبُّ اِلَیَّ مِنْ اَنْ اَحْلِفَ وَاحِدَۃً اَنَّہٗ
لَمْ یُقْتَلْ ذٰلِکَ بِاَنَّ اللّٰہَ جَعَلَہٗ نَبِیًّا وَاتَّخَذَہٗ شَہِیْدًا قَالَ اِبْرَاہِیْمُ وَکَانُوْا
یَرَوْنَ اَنَّ الْیَہُوْدَ سَمُّوْہُ وَاَبَا بَکْرٍ۔ ترجمہ۔ فرمود عبد اللہ بن مسعود اگر نہ بار سوگند خورم

بعض احادیثش بطور رویا در منام از حضرت سید الانام علیہ وعلی آلہ الصلوۃ والسلام
روایت کردہ اند و بعض احادیث بعد مشاہدہ روح کریمہ از ان حیاۃ النبی علیہ صلوات
ربی بوسیلہ بعض اساتذہ اخذ نمودند چنانچہ در حدیث سی و سوم از شیخ محمد عبد الرحمن
حطاب روایت میکنند کہ برائے زیارت حضرت نبی صلے اللہ علیہ وسلم ہمرکاب عارف
باللہ شیخ عبد المعطی تونسی رفتیم ہرگاہیکہ قریب روضہ شریف رسیدیم پیادہ پا
گردیدیم شیخ عبد المعطی چند قدم میرفت توقف میکرد تا آنکہ ایستاد پیش قبر شریف و کلام
کرد کہ ما نہ فہمیدیم چونکہ واپس شدیم از سبب توقف چند جا سوال کردیم جواب داد از
رسول اللہ صلے اللہ علیہ وسلم در حاضر شدن خود اذن مے طلبیدم چون ارشاد میشد کہ بیا
ساعتے میرفتم و باز مے ایستادم تا آنکہ رسیدم و عرض کردم یا رسول اللہ صلے
اللہ علیہ وسلم ہر چہ امام بخاری از انجناب روایت کردہ صحیح است فرمود صحیح است باز عرض
نمودم روایت کنم بخاری را از انجناب ارشاد شد روایت کن انتہے مختصرا۔ بعد ازین
مولانا ممدوح میفرمایند کہ یافتم این حدیث را بخط شیخ عبد الحق دہلوی باسنادے دیگر
از شیخ عبد المعطی بہمین معنے و دران اینقدر زیادہ است ہرگاہیکہ فارغ شد از زیارت
و ما یتعلق بہا عرض نمود کہ از انجناب صحیح بخاری و صحیح مسلم روایت کنم یعنی درین روایت
ذکر صحیح مسلم ہم موجود است تبرکا و سند اصل حدیثش از رسالہ مقتطفہ نقل نمودہ میشود ـــ
اَلْحَدِیْثُ الثَّالِثُ وَالثَّلٰثُوْنَ اَخْبَرَنِی الشَّیْخُ اَبُوْ طَاہِرٍ قَالَ اَخْبَرَنَا الشَّیْخُ اَحْمَدُ النَّخْلِی
قَالَ اَخْبَرَنَا شَیْخُنَا السَّیِّدُ السَّنَدُ اَحْمَدُ بْنُ عَبْدِ الْقَادِرِ قَالَ اَخْبَرَنَا الشَّیْخُ جَمَالُ الدِّیْنِ
الْقَیْرَوَانِی عَنْ شَیْخِہٖ الشَّیْخِ یَحْیَی الْحَطَّابِ الْمَالِکِی قَالَ اَخْبَرَنَا عَمِّی الشَّیْخُ بَرَکَاتُ الْحَطَّابِ
عَنْ وَالِدِہٖ عَنْ جَدِّہٖ الشَّیْخِ مُحَمَّدِ بْنِ عَبْدِ الرَّحْمٰنِ الْحَطَّابِ شَارِحِ مُخْتَصَرِ الْخَلِیْلِ
قَالَ مَشَیْنَا مَعَ شَیْخِنَا الْعَارِفِ بِاللّٰہِ الشَّیْخِ عَبْدِ الْمُعْطِی التُّوْنِسِی لِزِیَارَۃِ النَّبِیِّ صَلَّی اللّٰہُ
عَلَیْہِ وَسَلَّمَ فَلَمَّا قَرُبْنَا مِنَ الرَّوْضَۃِ الشَّرِیْفَۃِ تَرَجَّلْنَا فَجَعَلَ الشَّیْخُ عَبْدُ الْمُعْطِی یَمْشِی خُطُوَاتٍ
وَیَقِفُ حَتّٰی وَقَفَ تُجَاہَ الْقَبْرِ الشَّرِیْفِ فَتَکَلَّمَ بِکَلَامٍ لَمْ نَفْہَمْہُ فَلَمَّا انْصَرَفْنَا سَاَلْنَاہُ
عَنْ وَقَفَاتِہٖ فَقَالَ کُنْتُ اَطْلُبُ الْاِذْنَ مِنْ رَسُوْلِ اللّٰہِ صَلَّی اللّٰہُ عَلَیْہِ وَاٰلِہٖ وَسَلَّمَ

في القدوم عليه فاذا قال لي اقدم قدمت ساعة ثم وقفت وهكذا حتى وصلت
اليه فقلت يا رسول الله اكلما رواه البخاري عنك صحيح فقال صحيح فقلت
له اروبه عنك يا رسول الله قال اروه عني وقد اجاز الشيخ عبد المعطي نفعنا الله به
الشيخ محمد حطاب ان يرويه عنه وهكذا كل واحد اجاز من بعده واجاز السيد
احمد بن عبد القادر للنخلي يرويه عنه بهذا السند واجاز النخلي لابي طاهر واجاز
ابو طاهر لنا قلت ووجدت هذا الحديث بخط الشيخ عبد الحق الدهلوي باسناد
له عن الشيخ عبد المعطي بمعناه وفيه فلما فرغ من الزيارة وما يتعلق بها سأله
ان يروي عنه صلى الله عليه وسلم صحيح البخاري وصحيح المسلم بسمع الاجازة
من النبي صلى الله عليه وسلم فذكر صحيح مسلم ايضا انتهى وحضرت قطب العالم شیخ
عبد القدوس گنگوہی چشتی صابری قدس اللہ سرہ در مکتوب صد و بیست و نہم تحریر می فرمایند
کہ حضرت شیخ المشائخ خواجہ عثمان ہارونی رضی اللہ عنہ خواجہ خواجگان مرشد مرشدان
خواجہ معین الحق والدین رضی اللہ تعالی عنہ وارضاہ عنا را از زیارت روضہ رسول اللہ صلے
اللہ علیہ وسلم مشرف گردانیدہ فرمود اے فرزند رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم را سلام کن
حضرت خواجہ رسول اللہ صلے اللہ علیہ وسلم را سلام کرد وگفت السلام علیک یا رسول اللہ
از روضہ رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم جواب سلام آمد علیکم السلام یا قطب المشائخ وصاحب
ولایت ہند انتہے۔ و در جذب القلوب حضرت شیخ المحدثین شیخ عبد الحق دہلوی تحریر
میکنند کہ ابن نجار از ابراہیم روایت میکند کہ یک سال حج کردم و برائے زیارت رسول
اللہ صلی اللہ علیہ وسلم در مدینہ طیبہ حاضر شدہ نزدیک قبر شریف رفتہ سلام عرض کردم
آواز آمد وعلیک السلام انتہے۔

جواب ششم

وآما سادساً علاوہ مشاہدہ ابرار و معاینہ اخیار دیگر
عجایب معجزات وغرایب خوارق عادات روضہ حضرت اشرف المخلوقات علیہ وعلے
آلہ الصلوۃ والتحیات منقول شدہ اند کہ برحیات صاحب معجزات سرور کائنات دلالت
میدارند چنانکہ محدث دہلوی در جذب القلوب قصہ سلطان نور الدین نقل میکنند کہ در
سنہ پنجصد و پنجاہ و ہفت ہجری سلطان مذکور شبے رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم را

در خواب دید که جانب دو کس اشاره فرموده ارشاد میکنند که از شر این کسان مرا خلاصی ده
سلطان بفراست دریافت که در مدینه منوره امرے غریب پیش آمده باشد که موجب اذیت
آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم گردیده است فی الفور بر شتران تیز رفتار مع لشکر و مال بسیار
روانه شده در مدینه منوره رسید آخر الامر آن دو کس را که در خواب صورت ایشان شناخته بود
گرفتار کرد بعد تفتیش معلوم شد که قریب روضه شریف در رباطی بصورت عابدان قیام کرده
زمین را مے کندیدند و میخواستند تا قریب قبر شریف رسیده جسم اطہر را اندر رسانند
و این ہر دو شخص نصرانی بودند سلطان ہر دو را گرفتار نموده بقتل رسانیده در آتش سوخت
و گرد روضه شریف خندقے عمیق کندیده از شیشه پر کرد حضرت محدث دہلوی می نویسد
که ہمه مورخان مدینه مثل جمال الدین و مجد الدین فیروز آبادی قصه ہذا القل نموده و ہم در جذب القلوب
ست از تاریخ بغداد مصنفه ابن نجار که یکے از امرائے عبیدیه که حاکم مصر و قاہره بود
بوجه اغوا بعض زندیقان اراده کرد که اجسام مطہره و اجساد مقدسه رسول اللہ صلے اللہ
علیه وسلم و شیخین رضی اللہ عنہما از مدینه منوره بر آورده در مصر دفن کند تا باعث رونق
دیار مصر شود و آن بلاد مرجع عالم گردد چنانچه معتمد خود ابو الفتوح نام را برائے این کار
متعین کرد وقتیکه ابو الفتوح در مدینه رسید در ہمان شب چنان ہوائے تیز وزید
که تمام زمین تہ و بالا گردید و شتران و اسپان مع زین و پالان مے افتادند و بوجه شدت
ہوا بر زمین مے غلطیدند ابو الفتوح چون این حال دید بسیار خائف شده ازین خیال محال
تائب گردید۔ و نیز در جذب القلوب از ریاض النضره مصنفه محب طبری مے آرد که روافض
حلب در مدینه منوره رسیده با حاکم مدینه که از بس طامع بود سازش نمودند و بسیار تحائف
و ہدایا نذرش کردند تا اجازت داد که وقت شب در مسجد نبوی ہر چه خواہید بکنید ایشان
قریب چہل کس بودند آلات کندیدن یعنے کدال و بیل و کلند وغیره گرفته رفتند و خواستند که
اجسام مقدسه حضرات شیخین رضی اللہ عنہما را از قبر شریف برارند چون قریب زیارت عثمان
رسیدند ہمه ہا در زمین خسف شدند و بجہنم واصل گشتند و اما سابقاً چون حیاة برگزیدگان
امته محمدیه علی صاحبہا الصلوات والتحیة که در ہر امر تابع و پیرو سالار قافله خودند و برکت

جواب ہشتم

اتباع آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم رسیدند بران مقام کہ رسیدند از شہادت قویہ وتجربات
متکاثرہ ثبوت پیوستہ باشد باز در ثبوت حیات آنکہ این است وسالار این قافلہ تبوع
ومقصود از ہر موجود است شک آوردن ہم نصوص صریحہ را در پس انداختن راہ نادانی
اختیار نمودن وطریقہ محرومی پیمودن ست فخر المتاخرین علامہ جلال الدین سیوطی در
شرح الصدور میفرماید قال البیہقی وقد روی فی التکلم بعد الموت جماعۃ باسانید
صحیحۃ ثم اخرج ہو وابن ابی الدنیا عن عبد اللہ بن عبید اللہ الانصاری ان
رجلا من قتلی مسیلمۃ تکلم فقال محمد رسول اللہ ابو بکر الصدیق عثمان
اللین الرحیم لا ادری ایش قال لعمر واخرج البیہقی من وجہ اخر عنہ قال
بینما ہم یوارون القتلی یوم صفین او یوم الجمل اذ تکلم رجل من الانصار من
القتلی فقال محمد رسول اللہ ابو بکر الصدیق عمر الشہید عثمان الرحیم
ثم سکت واخرج البخاری فی تاریخہ عن عبد اللہ بن عبید اللہ الانصاری قال
کنت فیمن دفن ثابت بن قیس بن شماس وکان اصیب یوم الیمامۃ فلما ادخلناہ
قبرہ سمعناہ یقول محمد رسول اللہ ابو بکر الصدیق عمر الشہید عثمان اللین الرحیم
فنظرنا الیہ فاذا ہو میت — ترجمہ گفت بیہقی از جماعت باسانید صحیحہ روایت کردہ
شدہ است کہ بعد از موت کلام کردند چنانچہ بیہقی وابن ابی الدنیا از عبد اللہ بن عبید اللہ
الانصاری روایت میکنند کہ شخصے از قتلی مسیلمہ کلام کرد وگفت محمد رسول اللہ وابو بکر
صدیق عثمان رحیم ست وبیہقی از وجہ دیگر از عبد اللہ بن عبید اللہ انصاری
روایت کردہ کہ وقتیکہ مقتولین الیوم صفین یا یوم الجمل در خاک پوشیدہ میکردند
ناگہان شخصے از مقتولین انصار کلام کرد وگفت محمد رسول اللہ ابو بکر الصدیق عمر الشہید
عثمان الرحیم پس خاموش گشت وآوردہ امام بخاری در تاریخ خود از عبد اللہ بن عبید اللہ
انصاری گفت بودم در کسانیکہ دفن کردند ثابت بن قیس بن شماس را واو زخمی شدہ
بود روز یمامہ پس ہرگاہ کہ داخل کردیم اورا در قبر شنیدیم میگوید محمد رسول اللہ ابو بکر
الصدیق عمر الشہید عثمان لین رحیم حیران آنرا دیدیم مردہ بود وہم در شرح الصدور ست

قال البیہقی فی شعب الایمان ثنا ابو عبد اللہ الحافظ حدثنی ابو اسحاق ابراھیم ثنا
اسمٰعیل بن یحیی بن حازم السلمی ثنا حشام الفتا باری عن ابیہ عن جدہ ابی ابراھیم وکان
قاضی نیشاپور ودخل علیہ رجل فقیل لہ ان عند ھذا حدیثا عجبا فقال یا ھذا وما
ھو قال علم انی کنت رجلا نباشا انبش القبور فماتت امرأۃ فذھبت لاعرف
قبرھا فصلیت علیھا فلما جن اللیل ذھبت لانبش عنھا وضربت بیدی الی کفنھا
لاسلبھا فقالت سبحان اللہ رجل من اھل الجنۃ یسلب من امرأۃ من اھل الجنۃ
ثم قالت الم تعلم انک ممن صلیت علی وان اللہ عز وجل غفر لمن صلی علی۔

ترجمہ۔ روایت است از ابی ابراھیم قاضی نیشاپور شخصے نزد وے آمد مردمان گفتند
قصہ عجیبے گوید قاضی پرسید جواب داد کہ من نباش بودم کفن مے دزدیدم زنے
مرد پس باین ارادہ رفتم کہ قبر ویرا مے شناسم و نماز جنازہ گذاردم چون شب تاریک شد
برائے دزدی کفن برفتم وجانب کفن دست اندازی کردم زن مردہ گفت
سبحان اللہ مردے جنتی از زن اہل جنت کفن مے دزد و پس گفت نمیدانی جنازہ مرا
نماز گذاردی و خدائے بزرگ جملہ نماز گذارندگان جنازہ مرا بخشید۔ اگر گوئی در حیات
انبیا و حیات شہدا چہ فرق ست گویم فرقے ست بسیار و تفاوتے ست بشمار حیات
شہدا حیات روحانی ست و حیات انبیا حیات روحانی و جسمانی کما مر عن حدیث
البیہقی ان الارض لا تاکل اجساد الانبیاء یعنے زمین اجساد انبیا را نمے خورد و ہمین
وجہ موجہ خواہد بود برائے عدم انقطاع نکاح انبیاء و نہ تقسیم بودن ترکہ ایشان بخلاف
شہدا کہ ترکہ شان تقسیم میگردد و نکاح ازواج شان درست میشود۔ اگر گوئی حدیث
بیہقی کہ (الانبیاء لا یترکون فی قبورھم بعد اربعین لیلۃ ولکنھم یصلون بین
یدی اللہ حتی ینفخ فی الصور) بر استمرار حیات انبیاء در قبر دلالت نمیکند بلکہ ازین
حدیث معلوم میشود کہ انبیا صرف چہل روز در قبور مے باشند بعد ازان پیش پروردگار
خود تا قیام قیامت نماز میگذارند و ہذا خلاف ما ادعینا گویم این حدیث بیہقی
معارض نتواند شد بحدیث صحیح مسلم (مررت بموسی وھو قائم یصلی فی قبرہ)

کہ حیات حضرت موسیٰ علی نبینا وعلیہ الصلوٰۃ والسلام در قبر تا زمان برکت نشان نبی
آخر الزمان علیہ الصلوات من الرب المنان دلالت میدارد و ہمچنین دیگر احادیث بیہقی
وغیرہ کہ در ابتدائے رسالہ منقول شدہ اند مثبت حیات انبیاء در قبور اند۔ وہذا آخر الکلام
فی ہذا المقام وصلے اللہ علی رسولہ وخیر خلقہ سید الانام وعلی آلہ وصحبہ الکرام۔

تقریظ مولانا مولوی عبد السلام صاحب
امام مسجد شملہ

بسم اللہ الرحمن الرحیم الحمد للہ علی ما انعم وعلم البیان ما لم نعلم والصلوٰۃ و
والسلام علی حبیبہ ورسولہ سید العرب والعجم وعلی آلہ واصحابہ مصابیح
الظلم اما بعد میگوید بندہ ضعیف وگمنام راجی عفو رب الانام محمد المدعو بعبد السلام
الکاشمیری وطنا والحنفی مذہبا والچشتی النظامی الفخری النیازی مشربا عفی اللہ عنہ و
عن والدیہ واحسن الیہما والیہ کہ بر ارباب عقول واصحاب فحول محجوب مباد کہ رسالہ ہذا مسمے
تبشیر الاصفیاء باثبات حیات الانبیاء رسالہ ایست کہ دلائل واثقہ اش بنیان مرصوص
صحیفہ ایست کہ براہین قاطعہ اش اخبار ونصوص روضہ ایست ازہار اظہار حق از ہر نکتہ
اش ہویدا۔ دوحہ ایست کہ اثمار انتصار دین حق مطلق از ہر لفظش ہویدا۔ کیف لا
کہ مؤلفش عالم علوم منقول ومعقول واقف فنون فروع واصول جامع الوراثت ۔
قاطع اشجار علت حنفی جلیل جری نبیل موصوف باوصاف بیحد وعد۔ مولینا مولوی
مشتاق احمد ادعو او جان جعل اللہ المعرفۃ رأس مالہ والعقل اصل دینہ والعلم سلاحہ والفقر فخرہ
والتقوی حرفتہ والیقین قوتہ والحکمۃ عقلہ والوفا طبعہ وسلمہ ربہ آمین آنچہ کہ بیان
بنصوص برہان عیان نمودند حیات بیشک انبیاء در قبور نماز میگذارند وحی اند بالتخصیص
حضرت سید البشر صلے اللہ علیہ وسلم کہ افضل وخاتم جملہ اند زندہ اند بحیات الروح و
صحیح الجسم نوعیکہ ثبوت رسانید علامہ مؤلف رسالہ اقول انا والمعتقد انہ

صلی الله علیه وسلم حي في قبره كسائر الانبياء وهم احياء وان لارواحهم تعلقا بالعالم العلوي والسفلي كما كانوا في حالة الدنيا فهم بحسب القلب عرشيون وباعتبار القالب فرشيون وحيات نبينا صلی الله علیه وسلم اثبت واقوى قال القاضي ناظر ابو جعفر امير المؤمنين مالكا في مسجد رسول الله صلی الله علیه وسلم فقال له مالك يا امير المؤمنين لا ترفع صوتك في هذا المسجد فان الله تعالى ادب قوما فقال لا ترفعوا اصواتكم فوق صوت النبي ومدح قوما فقال ان الذين يغضون اصواتهم عند رسول الله وذم قوما فقال ان الذين ينادونك من وراء الحجرات وان حرمته ميتا كحرمته حيا فاستكان لها ابو جعفر وقال يا ابا عبد الله استقبل القبلة وادعوا ام استقبل رسول الله صلی الله علیه وسلم فقال ولم تصرف وجهك عنه وهو وسيلتك ووسيلة ابيك ادم عليه السلام الى يوم القيمة بل استقبله واستشفع به فيشفعك الله — ترجمه مناظره کرد ابو جعفر امیر المؤمنین یعنی خلیفه منصور با امام مالک در مسجد رسول الله صلی الله علیه وسلم پس گفت وی را امام مالک ای امیر المؤمنین بلند مکن آواز خود در این مسجد بدرستیکه الله تعالی آگاه کرده است ادب نمود قومی را پس گفت بلند مکنید آواز خود را فوق آواز نبی صلی الله علیه وسلم و مدح کرد قومی را پس گفت تحقیق آنکسانیکه پست کنند آواز خود را نزد رسول الله صلی الله علیه وسلم و مذمت کرد قومی را پس گفت تحقیق آنکسانیکه ندا کنند از بیرون حجره رسول الله صلی الله علیه وسلم را بے ادبانه و بالتحقیق ثابت است حرمت نبی صلی الله علیه وسلم در حالتیکه ذائقه موت چشیده و نیز آنچنانکه بوده اند در حیوة دنیوی که آنحضرت ذائقه موت نچشیده بود پس لرزید و ترسید ابو جعفر و گفت ای ابو عبد الله استقبال القبله نموده دعا کنم یا استقبال رسول الله صلی الله علیه وسلم پس گفت امام بخلیفه منصور چرا روی گردانی از رسول الله صلی الله علیه وسلم بطرف کعبه در حالتیکه وی صلی الله علیه وسلم وسیله تست و وسیله پدر تو آدم علیه السلام است تا یوم قیامت بلکه متوجه از کعبه برسول الله صلی الله علیه وسلم و طلب شفاعت کن از آن صلی الله علیه وسلم شفاعت قبول کند ترا الله تعالی پس بر ارباب اولو الالباب ظاهر است که نبی صلی الله علیه وسلم زنده اند در

فس و حسنات نبی صلی الله علیه وسلم عام بود حاجت استقبال رسول الله صلی الله علیه وسلم
نبود که بطرف روضه منوره متوجه شود و محقق حقائق شریعت مبین دقائق طریقت
علامة العلوم شیخ محی الدین ابن العربی قدس الله تعالی سره در تفسیر خود مینویسد والرسول
مطلع علی مرتبة کل متدین بدینه فی دینه وحقیقته التی هو علیها من دینه وحجابه
الذی هو به محجوب عن کمال دینه فهو یعرف ذنوبهم وحقیقة ایمانهم واعمالهم و
حسناتهم وسیئاتهم واخلاصهم ونفاقهم وغیر ذلک بنور الحق وامته یعرفون
ذلک من سائر الامم بنوره صلی الله علیه وسلم و همچنین خاتم المفسرین شاه
عبد العزیز دهلوی قدس الله سره العزیز در تحت آیة وَيَكُونَ الرَّسُولُ عَلَيْكُمْ شَهِيدًا
می‌نویسند یعنی باشد رسول شما بر شما گواه زیرا که او مطلع است بنور نبوت بر رتبه هر متدین
بدین خود که در کدام درجه از دین من رسیده و حقیقت ایمان او چیست و حجابیکه بدان از
ترقی مانده است کدام است پس او می‌شناسد گناهان شما را و درجات ایمان شما را و
نیک و بد شما را و اخلاص و نفاق شما را فقط پس از لفظ میشناسد و از لفظ نور نبوت ظاهر
و باهر است که وی صلی الله علیه وسلم حیات اند فتأمل اللّٰهُمَّ اغْفِرْ لَنَا وَلِاِخْوَانِنَا
الَّذِيْنَ سَبَقُوْنَا بِالْاِيْمَانِ وَاعْفُ عَنَّا وَاَحْيِنَا وَزِيَارَاتِ نَبِيِّكَ الْكَرِيْمِ اِنَّكَ
تَهْدِيْ مَنْ تَشَاءُ اِلٰى صِرَاطٍ مُّسْتَقِيْمٍ

کتبه فقیر محمد عبد الله عفی عنه وارثی ابن لینا حاجی الحرمین الشریفین مولوی فضل الٰہی صاحب ادام الله
بالفیوض اللامتناهی ساکن قریه کوت ادرث از مضافات وزیرآباد سنه ۱۳۰۷ھ سنه ۱۸۹۰ع

تقریظ

مولانا مولوی غلام محمد صاحب ہوشیارپوری

نحمد اللہ وحدہ ونصلی علی من لا نبی بعدہ - اما بعد فما فی ہذہ الرسالۃ التی الفہا الواقف نکات المعقول والمنقول العریف لغوامض الفروع والاصول الذکی المتوحد مولانا الحافظ مولوی مشتاق احمد سلمہ اللہ الاحد مقرون بالحق والصواب مقبول عند اولی الالباب دلائلہا رشیقۃ المرام وبراہینہا انیقۃ النظام اللہم اجعلہا نافعۃ للمسلمین ودافعۃ لشبہ الضالین - آمین -

خادم العلماء فقیر غلام محمد ہوشیارپوری عفی اللہ عنہ

کتبہ اشفاق احمد خان عفی عنہ ساکن شہر میرٹھ تلمیذ جناب منشی محمد حسین صاحب